

– К.: Дух і Літера, 2011. – С.254-271; **14.** Філософський словник [електронний ресурс]. – режим доступу: http://gufo.me/content_fil/dominanta; **15.** Хильшер Э. Истоки мировоззрения Германа Гессе // Поэтические картины мира. – М.: Художественная литература», 1979. – С.85-119; **16.** Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 216 с.; **17.** Шутемова Н.В. Типологическая доминанта текста: автореф. дис. на соиск. науч. степ. д. філол. наук: 10.02.19 – теория языка / Н.В.Шутемова; ФГБОУ ВПО «Пермский государственный национальный исследовательский университет». – Пермь, 2012. – 42 с.; **18.** Hesse H. Das Glasperlenspiel. – Ulm: Schurkamp, 2013. – 616 s.; **19.** Hesse H. Siddhartha. Eine indische Dichtung von Hermann Hesse. – www.franklang.ru; **20.** Frank P., Maaß K.-J., Fritz P., Turk H. (Hrsg.). Übersetzen, verstehen, Brücken bauen. Geisteswissenschaftliches und literarisches Übersetzen im internationalen Kulturaustausch. – Berlin: Erich Schmidt, 1993; **21.** Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft aktualisierte Auflage. – Wiesbaden: Quelle & Meyer 2004. – S. 60.

Харитоненко О. І. (Київ, Україна)

Рецепція журналістики в літературі (на матеріалі «Щоденника» Т. Шевченка і «Печерських антиків» М. Лєскова)

У статті проаналізовано подібні та відмінні риси в поглядах на журналістику Т. Шевченка та М. Лєскова. У творах обох письменників знайшли відображення літературні дискусії другої половини XIX століття про значення, творчі методи журналістики та її право зайняти своє місце серед інших видів словесності.

Ключові слова: журналізм в літературі XIX століття, співвідношення понять «письменник» – «журналіст» – «фейлетоніст», рецептивна естетика.

В статье проанализированы сходства и различия во взглядах на журналистику Т. Шевченко и Н. Лескова. В произведениях обоих писателей нашли отражение литературные дискуссии второй половины XIX века о значении, творческих методах журналистики и ее праве занять свое место в ряду других видов словесности.

Ключевые слова: журнализм в литературе XIX века, соотношение понятий «писатель» – «журналист» – «фельетонист», рецептивная эстетика.

The paper analyzes the similarities and differences in their views on journalism Shevchenko and Nikolai Leskov. In the works of both writers reflected literary discussion of the second half of the XIX century to the importance of creative methods of journalism and its right to take its place among the other types of literature.

Key words: Journalism in the literature of the XIX century, relations between the concepts «writer» - «journalist» - «columnist», receptive aesthetics.

Взаємодія естетичних кодів журналістики і літератури вивчається сьогодні в дослідженнях К. Ігнат'євої, І. Михайлина, В. Прозорова, О. Семенова, Е. Шестакової та інших [1]. Аналіз впливів публіцистичного та літературно-художнього дискурсів дозволяє повніше та об'єктивніше описати особливості літературного процесу, з'ясувати специфіку творчої праці та художніх методів конкретних письменників.

У літературознавстві традиційно приділяли велику увагу журналістській діяльності письменників. Однак, на наш погляд, майже не дослідженим залишається порівняльний аналіз взаємозв'язків літератури та публіцистики, сформованих у межах різних культурних традицій. Усі національні літератури в кожний конкретний період розвитку перебувають на певному етапі розвитку та формують свої традиції. Однак завдяки журналістиці зусилля різних, як вітчизняних, так і закордонних, письменників акумулюють одні й ті самі часописи, відкриваючи при цьому перспективи міжнародної літературної комунікації. Крім того, відмінні та спільні риси в ставленні до журналістики, усвідомлення її ролі серед інших видів словесності, засвідчує універсальні та оригінальні риси літературних процесів різних народів.

Мета цієї статті – порівняти висловлювання, образи й мотиви, які стосуються журналістики, в «Щоденнику» Т. Шевченка та «Печерських антиках» М. Лескова. Обидва твори (і українського, і російського письменників) мають автобіографічний характер, пов'язані з Україною, відображають реалії літературного процесу п'ятдесятих років XIX століття.

Яскравим свідченням ставлення письменників до журналістики в Російській імперії другої половини XIX століття є нарис І. Панаєва «Петербурзький фейлетоніст», опублікований у «Фізіології Петербурга» в 1845 році. В цьому творі, перш за все, домінує презирливе ставлення до журналізму. Фейлетоніст визначається як людина, яка не має літературного хисту, але «чувствует страстишку к чтению» і «тревожное желание самому сделаться сочинителем» [7]. Крім того, Москва і Петербург як центри культурного життя країни постійно протиставляються: в консервативній Москві «нет фельетонной литературы, там не любят легкого чтения», натомість «Петербург только и хлопчет о деньгах. Там раздолье литературным спекулянтам...» [7]

Як бачимо, найтиповішими уявленнями про взаємодію літератури й журналістики в середині XIX століття було їх протиставлення, поляризація, із домінуванням переважно негативних асоціацій щодо останньої. У творах Т. Шевченка і М. Лескова також обіграється цей літературний штамп,

однак є й інші цікаві деталі, які вказують на спорідненість творчих пошуків журналістів і письменників того часу.

У «Щоденнику» (1857-1858) Т. Шевченка є низка висловлювань, які доповнюють картину загальноприйнятого негативного ставлення до журналістики: «Бессовестны, вредны и подлы, наконец, такие писатели» [9, 51]; «Бессовестные газетчики!» [9, 178]. Так само письменник не приховує роздратування щодо редакторської роботи: «Несносно скучная работа. Литераторам должны платить не за писание, а за переписывание собственных произведений. <...> Несносная работа, когда я ее кончу» [9, 144].

Однак погляди Т. Шевченка на журналістику не вичерпуються цими їдкими зауваженнями. Письменник постійно наголошує, що читає пресу і гостро відчуває на засланні брак нових книжок і періодики: «В прошлом году получалась здесь комендантом “Библиотека для чтения”. Бывало, хоть перевод Корочкина и Беранже прочитаешь, все-таки легче станет. А нынче, кроме фельетона “П[етербургских] ведомостей”, совершенно ничего нет современно литературного» («Щоденник») [9, 37].

Скарги на неможливість у Новопетровському укріпленні отримувати часописи є лейтмотивом багатьох листів того періоду: «У нас не получает никто “Отечественных записок”...» (лист до О. М. Плещеева) [10, 90]; «Десятый год не пишу, не рисую и не читаю навіть нічого...» (лист до С.С. Гулака-Артемовського) [10, 108].

Бажанням читати більше і читати саме журнали Т. Шевченко наділяє також і героїв своїх повістей. Так, зокрема, в «Близнюках» (1855) зазначено: «Что это вы, – сказала она, снявши со свечи, – любопытствуете, что читает моя Наташа? Да, она у меня, слава богу, большая охотница читать. Да и меня па старости лет приучила, так что мне теперь и скучно сидеть с работой без чтения. Думаю на будущий год выписать еще “Современник”, а то одной книги в месяц для нас мало, мы ее наизусть выучиваем» [8, 331]. У цій повісті читання – чи не найважливіший мотив. Одні герої (Степан Мартинович, Параскева Тарасівна) читають-перечитують вголос одні й ті самі книги, інші (Ватя, наприклад) – влаштовують гонитву за книжковими новинками і часописами. У ХІХ столітті читачі поступово переходили від інтенсивного до екстенсивного типу читання. Т. Шевченко засвідчив співіснування обох цих тенденцій у побуті старосвітського українського поміщицтва.

Ще один важливий мотив «Щоденника» пов'язаний із роздумами Т. Шевченка про те, що саме і як варто описувати в літературному творі.

Не випадковими є порівняння з характером інформаційної картини часописів і творчими методами журналістів: «Писать охота страшная... А писать все-таки не о чем. А сатана так и шепчет на ухо: “Пиши, что ни попало, ври, сколько душе угодно. Кто тебя станет поверять. И в шканечных журналах врут, а в таком, в домашнем, и Бог велел”» [9, 12]; «Я что-то чересчур усердно и аккуратно взялся за свой журнал... Записному литератору или какому-нибудь поставщику фельетона, тому необходима эта бездушная аккуратность как упражнение, как его насущный хлеб. Как инструмент виртуозу, как кисть живописцу. Так литератору необходимо ежедневное упражнение пера. Так делают и гениальные писатели, так делают и пачкуны. Гениальные писатели потому, что это их призвание. А пачкуны потому, что они иначе себя и не воображают, как гениальными писателями» [9, 14].

Для того, щоб усвідомити, наскільки питання можливості чи неможливості точно, детально, достовірно, послідовно фіксувати факти реальності в літературі було для Т. Шевченка важливим, звернемося знову до повістей, зокрема, «Прогулянки з задоволенням і не без моралі» та «Близнюків».

У «Прогулянці...» (1855-1856) оповідач із іронією згадує про одне своє глупство, а саме про те, як він змусив лакея вести дорожній журнал. У результаті отримав безліч побутових проблем і ось який «твір»: «До света рано выехали мы из Киева и на десятой версте перед уездным трактиром остановились, спросили у горбатого трактирщика рюмку лимоновки, кусочек бублика и поехали дальше» [8, 232]. Основна помилка Трохима – надлишкова деталізованість, записування всього побаченого і почутого без урахування важливості чи дріб'язковості подій. «Ты слишком в подробности вдаешься...» [8, 233] – резюмує оповідач.

Повість «Близнюки» також дає нам доволі цікавий матеріал для роздумів, якими були принципи створення тогочасних періодичних видань. У творі згадуються як російські часописи («Отечественные записки», «Современник», «Библиотека для чтения»), так і власне українські, зокрема «Украинский вестник» і «Полтавська муха». Дописувачем останньої був І. Котляревський, і за влучним визначенням Т. Шевченка, це була «справжня бджола», що нападала на «вульгарність або ницість людську».

У «Близнюках» Ватя створює свій аналог «Полтавської мухи» – «Оренбурзьку муху»: «Эта муха ни на какую пошлость или низость людскую не нападала, подобно полтавской; это было просто описание вседневной прозаической жизни честного и скромного молодого человека.

А для хуторян моих это было выше всякой поэзии. Прочитывая недельный отчет своего милого Вати, они с любовью следили каждое его движение. Они видят его, как он идет по большой улице и ему встречаются эполеты да каски, каски да эполеты, козаки да солдаты, солдаты да козаки, даже бабы ходят по улице в солдатских шинелях... И видят его, как он, скучный, возвращается к себе на квартиру, молится богу и ложится спать. А завтра рано встает, надевает мундир, идет дежурить в госпиталь. Все, совершенно все видят... Старики с наслаждением читали "Муху", никак не подозревая ее убийственно однообразного содержания» [8, 300].

Як бачимо, газета пропонувала читачеві безліч нічим не примітних побутових деталей, була не надто цікавою чи інформативною, більш того – одноманітною, однак її читали постійно, з любов'ю і публічно («Я говорю "почти публичном чтении"», потому что Никифор Федорович читал ее всем, кто посещал его хутор» [8, 314]).

Особливості тогочасної газети детально проаналізовані в книзі І. Михайлина «Історія української журналістики». Вчений, характеризуючи газету «Харьковские известия» (1817-1823), описує внутрішньоредакційний конфлікт, пов'язаний із стратегіями формування контенту видання. Так, А. Вербицький спробував відійти від політики передруковування офіційних російських новин і почав наповнювати газету «приватними спостереженнями» власних «старанних і діяльних» кореспондентів. Однак така загалом позитивна ініціатива не стала успішною, оскільки публікації були сумнівної якості й зводилися до дріб'язково-побутових щоденникових записів: «Тут усе надзвичайно дороге. Найгіршу квартиру за 100 франків у місяць відшукати неможливо; а про їжу й говорити нема чого...» [див. 1, 126-127] Загалом, строката суміш офіційних новин, приватних спостережень і роздумів, фрагментів літературних творів – звична практика часописів того періоду.

Чому ж усі ці, на перший погляд, журналістські проблеми настільки актуальні для Т. Шевченка, що він постійно повертається до них у своїх прозових творах? Поет у п'ятдесятих роках вперше випробовує себе в прозі. Нові форми оповіді, передачі змісту незвичні для нього. Які факти дійсності гідні відтворення для розкриття ідеї твору, які засоби типізації найефективніші? Ці та інші питання так чи інакше поставали перед ним. Узявшись за написання «Щоденника», Т. Шевченко зіткнувся з проблемою опанування автобіографічної жанрової форми, причому вирішував він цю проблему, вочевидь побоюючись «скотитися» до рівня

висміяних ним самим «бессовестных газетчиков», «пачкунов» і лакея Трохима з його «дорожнім журналом».

Зважаючи на висловлювання Т. Шевченка про специфіку щоденникових нотаток, можемо також зробити висновок: журнал «домашній» і журнал як періодичне видання в свідомості людини того часу були поняттями зіставними. Тобто в цей період одночасно ще співіснували два антагоністичних уявлення: з одного боку, літературу протиставляли журналістиці за принципом «високе» – «низьке», але одночасно, з іншого боку, сприймали словесність як цілісний напрям творчої діяльності, без категоричного поділу на види і сфери побутування.

Для М. Лескова, на відміну від Т. Шевченка, постійні зближення з журналістикою були цілком природними: свою письменницьку кар'єру він починав із суто публіцистичних статей для газет і журналів. Більшість дослідників його творчості вважають, що поетика журналізму, з її підкресленою фактографічністю та реалістичністю суттєво вплинула на формування лесковського стилю. Так, зокрема, О. Білецький вперше відзначив: «його газетні замітки – строката мозаїка, окремими елементами якої він одночасно користується при створенні великих речей» [2, 8]; «вибираючи сюжет із різних джерел, Лесков найчастіше хоче від нього правдоподібності – або, принаймні, певної документальної достовірності» [2, 117]. Л. Гроссман із цього приводу писав: «Він визнавав найбільшою перевагою для письменника безпосереднє зіткнення з життям, жадібне накопичення особистого досвіду і живих спостережень» [3, 255]. Те саме підтверджує Л. Левандовський у своїй книзі «М. С. Лесков і українська література»: «Усі перші статті Лескова варті уваги, бо допомагають виявити і краще зрозуміти ідейні погляди його на початку літературної діяльності. Крім того, в багатьох з них можна розгледіти паростки сюжетів таких написаних згодом художніх творів... Навіть дехто з київських сучасників Лескова підкреслював, що його статті є “художніми речовинками”» [5, 27]. У монографії В. А. Зарви читаємо: «Тяжіння Лескова до публіцистичної форми підтверджується... наявністю автороповідача, реальної основи подій, справжніх дійових осіб» [4, 67].

Сам М. Лесков писав у газеті «Современная медицина» (1860, № 2): «Пора нам відвикати від думки, що предметом літератури має бути щось особливе, а не те, що завжди перед очима і від чого ми всі так чи інакше терпимо» [цитуються за: 5, 23].

Проаналізуємо, як образи й стильові елементи журналізму вплетені в художню тканину лесковських «Печерських антиків» – уривків з

юнацьких, київських спогадів 1849-1857 років, опублікованих журналом «Київська старовина» в 1883 році.

У «Печерських антиках» зібрані замальовки, які в жанровому відношенні нагадують нариси, мемуари, анекдоти, життєві історії, замітки, що публікувалися в пресі.

Оповідь ведеться з використанням близької письменникові стилістики усних переказів, однак рефлексії оповідача щодо почутих і відтворених фактів, нагадують традиції посилання на джерела, сформовані саме в періодиці. Так, наприклад, оповідач зазначає: «Рассказывалось именно так, что при этом переговоре было упоминаемо про “зиму” и про “холод”, и читатель не должен смущаться, что дело происходило во время летнего наезда бибииковской тещи в свое имение. Вскоре мы опять увидим... веселое знойное лето».

Так само публікування чуток і пліток, а разом із ними й сумнівів щодо достовірності наведених даних, – типова практика кореспондентів газет і журналів тієї пори: «...из Копенгагена пишут: прибывшие сюда корабельщики рассеяли слух, что будто бы остров Мадера поглощен вулканическими извержениями. Надеются, что слух сей не подтвердится» [6, 181-182].

У стилі газетних спростувань написана й остання частина «Печерських антиків»: «всем показалось, что мною описана киевская местность и “событие, случившееся тоже в Киеве”... Позволю себе ныне заметить, что первое совершенно справедливо, а второе – нет... Местность... действительно похожа на Киев... но такого происшествия... в Киеве никогда не происходило, то есть никакой иконы старовер не крал...» [6, 325].

Багато уваги в «Печерських антиках» присвячено явищам київського літературного і журналістського життя того часу. Із письменників згадуються Андрій Іванович Подолинський та авторка бездарної книги «Почуття потріотки». Серед діячів видавничого і журналістського цехів названі редактор журналу «Домашні бесіди для домашнього читання» Віктор Іпатійович Аскоченський і редактора газети «Телеграф» («Київський телеграф») Альфред фон Юнг.

Потрібно зазначити, що М. Лесков створив доволі гротесковий образ київського літературного процесу. Іронічними коментарями письменник доповнив характеристики усіх згаданих персонажів. Ось, зокрема, що сказано про Юнга: «добрейший парень», «совершенно безграмотный и

лишенный малейшей тени дарования, но имевший неодолимую и весьма разорительную страсть к литературе»; «пионер периодического издательства»; «дедушка киевских газет»; «маньяк», который «все издавал, пока совсем не на что стало издавать» [6, 201].

Газета «Телеграф» також описана в стилі анекдотичної оповіді: «По правде сказать, “Телеграф” юнговского издания представлял собою немало смешного, но всё-таки он есть дедушка киевских газет. Денег у Юнга на издание долго не было, и, чтобы начать газету, он прежде пошёл... “командовать волами”, то есть погонщиком. Тут он сделал какие-то сбережения и потом всё это самоотверженно поверг и сожёт на алтаре литературы... С “Телеграфом” на первых порах случались такие анекдоты, которым, пожалуй, трудно и поверить: например, газету эту цензор Лазов считал полезным запретить “за невозможные опечатки”. Поправки же Юнгу иногда стоили дороже самых ошибок... Случилось раз, что в статье было сказано: “не удивительно, что при таком воспитании вырастают недоблуды”. Лазов удивился, что это за слово? Ему объяснили, что хотели сказать “лизоблуды”; но когда вечером принесли сводку номера, то там стояло: “по ошибке напечатано: недоблуды, – должно читать: переблуды”. Цензор пришёл в отчаяние и совсем вычеркнул поправку, опасаясь, чтобы не напечатали чего ещё худшего» [6, 202].

Як бачимо, журналістське середовище Києва змодельоване М. Лєсковим з урахуванням історичних реалій, але, безумовно, це пародійний образ. Усім своїм враженням від побаченого і почутого письменник надає гумористичного, чи навіть сатиричного звучання. У М. Лєскова, за В. А. Зарвою, «мабуть, вперше після Гоголя анекдот “стає універсальною сюжетною формою”» [4, 44].

Отже, так само, як Т. Шевченко, М. Лєсков екстраполював методи журналістської творчості на власну літературну діяльність. Так само використовував пародійний металітературний дискурс для опису можливих взаємовпливів поетик літератури і журналістики.

У результаті здійсненого в статті аналізу особливостей сприймання журналістики Т. Шевченком (на матеріалі «Щоденника») і М. Лєсковим (за «Печерськими антиками») можемо зробити такі висновки: 1) у творах обох письменників використовується поширене в середині XIX століття протиставлення літератури й журналістики як високого і низького, сакрального і профанного; 2) разом із тим, обидва

письменника відчують спорідненість літератури та журналістики і навіть готові до асиміляції їхніх художніх методів відображення дійсності; 3) у журналістському дискурсі М. Лескова привабливо велика кількість фактичного матеріалу, його правдивість і злободенність, Т. Шевченка – принципи відбору цього фактичного матеріалу й структура оповіді; 4) «діалог» літературного і журналістського дискурсів у творах обох письменників має відверто пародійне, іронічне забарвлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Игнатъева Е. А.* Явление журнализма в творчестве Н. В. Гоголя : автореф. дис. ... канд. наук по филологии : 10.01.10 / Игнатъева Екатерина Александровна, – Саратов, 2008. – 20 с.; Михайлин І. Л. Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. Вид. 3-тє, доповнене і поліпшене / І. Л. Михайлин. – Х. : Прапор, 2004. – 320 с.; Прозоров В. В. Власть современной журналистики, или СМИ наяву / В. В. Прозоров. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 2004. - 240 с.; Прозоров В. В. История русской литературной критики / В. В. Прозоров. – М. : Высшая школа, 2002. – 462 с.; Семёнов А. Н. Концепт средства массовой информации в структуре художественного текста : учебное пособие / А. Н. Семенов, В. В. Семенова. – СПб., 2011; Шестакова Э. Г. Теоретические аспекты соотношения текстов художественной литературы и массовой коммуникации: специфика эстетической реальности словесности Нового времени / Э. Г. Шестакова. – Донецк : Норд-Пресс, 2005. – 441 с.; **2.** *Белецкий А. Н.* С. Лесков. Личность. Творчество. – Киев-Симферополь : Крымский архив, 2003. – 196 с.; **3.** *Гроссман Л. Н.* С. Лесков. Жизнь – творчество – поэтика / Л. Н. Гроссман. – М. : ОГИЗ, 1945. – 328 с.; **4.** *Зарва В. А.* Творчество Н. С. Лескова и Украина / Н. С. Зарва. – К. : Лыбидь, 1990. – 140 с.; **5.** *Левандовський Л. І.* М. С. Лесков і українська література / Левко Іванович Левандовський . – Київ : Дніпро, 1980 . – 191 с.; **6.** *Лесков Н. С.* Собрание сочинений в 12 томах / составление и общая редакция В. Ю. Троицкого.. – М. : Издательство «Правда», 1989. – Том 10: Печерские антики. – С. 248-327; **7.** *Физиология Петербурга : сборник.* – М. : Сов. Россия, 1984. – 303 с. **8.** *Шевченко Т.* Зібрання творів у шести томах (видання, автентичне 1-6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2001. – Том 4. Повісті. – 2003. – 600 с. **9.** *Шевченко Т.* Там само. – Том 5. Щоденник. Автобіографія... – 2003. – 496 с. **10.** *Шевченко Т.* Там само. – Том 6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи... – 2003. – 632 с. **9.** Шевченко Т. Г. Близнецы // Шевченко Т. Г. Повести / Вступ. статья Ю. А. Ивакина. – К. : Дніпро, 1983. – 456 с.